

УДК 364.4:37(091)

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ МОЛОДИ В «ТОВАРИСТВІ СПРИЯННЯ МОРАЛЬНОМУ, РОЗУМОВОМУ ТА ФІЗИЧНОМУ РОЗВИТКУ МОЛОДИХ ЛЮДЕЙ “МАЯК”»

Балдинюк Олена, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини.
ORCID: 0000-0003-4276-7819
E-mail: lenabaldyniuk@gmail.com

У статті висвітлено діяльність «Товариства сприяння моральному, розумовому та фізичному розвитку молодих людей “Маяк”» (перша чверть ХХ століття) та виявлено причини його виникнення. Проаналізовано роль «Маяка» у гармонічному вихованні та навчанні молодих людей того часу. Наголошується на тому, що була створена перша неополітична, некорпоративна, недержавна організація, яка взяла на себе питання вирішення проблем виховання молодого покоління. На конкретних прикладах доведено, що Товариство активно сприяло соціалізації молоді через розумове, фізичне та естетичне виховання.

***Ключові слова:** молодь, соціалізація, товариство, молодіжний рух, молодіжне об'єднання, моральне виховання, фізичний розвиток, дозвілля молоді, християнські союзи.*

PECULIARITIES OF YOUTH SOCIALIZATION IN THE “SOCIETY OF MORAL, MIND AND PHYSICAL PROMOTION DEVELOPMENT OF YOUTH "LIGHTHOUSE"”

Baldyniuk Olena, PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Pedagogy and Social Work, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University.
E-mail: lenabaldyniuk@gmail.com
ORCID: 0000-0003-4276-7819

The article highlights the activities of the Society for the Promotion of the Young People Moral, Mental and Physical Development “Lighthouse” (first quarter of the XXth century), and identifies the causes of its occurrence. The role of the “Lighthouse” in the harmonious education and training of young people of that time is analyzed. It is also emphasized that there was created the first non-political, unincorporated, non-governmental organization, which took on the education problems of young generation. It is proved by concrete examples that the Society actively promoted the socialization of young people through mental, physical and aesthetic education.

The basic principles underlying the activities of the Society were:

- to promote the mental, moral and physical development of working young people;
- to educate them religiously in the spirit of the country’s dominant religion – Orthodoxy;
- to remember that there is no place for politics in the walls of the “Lighthouse”;
- to do business in a spirit of mutual love and trust.

The main visitors of the Society were young people aged 17–30 years. These were artisans, government,

banking and trade officials, as well as factory workers. An important task of the Society was to promote youth in self-education. The members of the "Lighthouse" were mostly men with a low level of education, so in the Society there were evening educational courses, lectures conducted by famous scientists and writers, thematic excursions, a reading room and a library. Accounting courses were very popular.

An important place in the Society was given to the physical education of young people (skiing and skating, athletics, sports games). Because of the "Lighthouse" basketball began to develop actively in Russia.

The aesthetic development of youth played a significant role. In order to maintain a friendly relationship, a leisure room was opened for the "Lighthouse" members. Young people spent their free time playing chess and checkers, learning to play various instruments (guitar, violin, piano) in choral classes and so on.

Keywords: *youth, socialization, society, youth movement, youth association, moral education, physical development, leisure of youth, Christian unions.*

Молодь завжди виступала об'єктом посиленої уваги державних інститутів, брала активну участь у політичних та соціальних процесах. Суспільно-політичні та економічні зміни у суспільстві призвели до зниження ролі таких традиційних інститутів як сім'я та освіта. Відбулася зміна традиційної системи соціалізації молоді, пошук нових форм впливу на молодих людей. Одним із важливих засобів такого впливу стають молодіжні об'єднання.

В період трансформацій суспільно-політичних систем, пошуку подальшого розвитку країни важливим є звернення до історичного досвіду молодіжного руху початку ХХ століття, коли вплив громадських товариств та союзів на молодь переважав над державним.

Особливостям розвитку особистості в підлітковому та юнацькому віці присвячено дослідження С. Белічової, Л. Божович, І. Кона, Д. Ельконіна та ін.

Соціально-педагогічні аспекти соціалізації особистості висвітлено у працях О. Безпалько, М. Галагузової, А. Капської, Л. Міщик, Л. Штефан тощо.

Ідеї розвитку дитячих та молодіжних організацій та їх психолого-педагогічного впливу на молодих людей є предметом дослідження таких авторів, як Л. Алієва, М. Басов, В. Головенько, І. Зверева, Л. Коваль, Н. Коляда, В. Кудінов, О. Панагушина, М. Перепелиця, С. Харченко та ін.

Мета статті – узагальнити та систематизувати відомості про особливості діяльності «Товариства сприяння моральному, розумовому та фізичному розвитку молодих людей "Маяк"» та його впливу на соціалізацію молодих людей.

Першими молодіжними організаціями стали релігійні об'єднання. У 1844 році в Лондоні Джорджем Вільямсом було засновано Асоціацію молодих християн (Young Men's Christian Association), до складу якої увійшли дванадцять молодих людей, метою яких була боротьба за відродження духовних цінностей та християнське самовдосконалення. Це була християнська міжконфесійна гуманітарно-просвітницька організація, розрахована на столичних конторських службовців («білих комірців»), а також жителів невеликих міст та селищ для змістовного проведення відпочинку.

Ідея виникнення УМСА виявилась настільки актуальною, що через сім років на території Англії вже діяло більше двадцяти організацій УМСА [8]. А вже в 1851 році Християнські союзи молодих людей з'являються у США та ряді європейських країн, зокрема Монреалі, Парижі, Бостоні, Лондоні.

Одним з активістів впровадження ідей християнського спрямування молодих людей був відомий американський філантроп, член американської «Християнської асоціації молодих людей» Джеймс Стокс. Саме за його ініціативи вперше в Росії 22 вересня 1900 року було створено «Комітет для надання сприяння молодим людям в

досягненні морального, розумового та фізичного розвитку в Санкт-Петербурзі». А 10 листопада 1905 року Комітет було перейменовано у «Товариство сприяння моральному, розумовому та фізичному розвитку молодих людей» («Маяк») [12, с. 5]. Це була перша в Росії неполітична, світська молодіжна організація, яка була створена не державою, а суспільством, яке добровільно взяло на себе частину турбот по вирішенню проблем молодого покоління.

Як наголошувалося, велика кількість молодих людей «під тиском важких життєвих обставин змушені починати самостійне життя, не закінчивши середньої освіти, і постійно страждають від неможливості поповнити цей недолік. Інші відчують всі труднощі, пов'язані з повною самотністю, відчуженістю від суспільства однолітків, недоступністю для них читання, розумових і естетичних занять. За таких умов загальний моральний, розумовий і фізичний рівень молодих людей неминуче знижується, через що страждають перш за все вони самі, а потім і суспільство, яке потребує їх праці» [3]. Тому основною метою Товариства було «давати молодим людям корисні знання, сприяти пошуку добрих друзів, створювати для них сприятливу атмосферу та охороняти їх від впливу міських спокус» [4]. Тобто, для нудьгуючих людей Товариство мало стати «клубом з корисними, приємними та моральними засобами проведення часу; для самотніх – домашній затишок і товариську сім'ю; для тих, хто шукає знань – невичерпне джерело їх; для слабких фізично – місце зміцнення здоров'я; для слабких духовно – джерело бадьорості і морального самовдосконалення» [1].

Почесними членами Товариства були засновник Дж. Стокс, а також Е. Нобель, граф П. Сюзор, пастор А. Френсис та ін. [2, с. 23–24].

«Маяком» було прийнято Устав, за яким «постійними відвідувачами могли бути молоді люди чоловічої статі, не молодші 17 років (окрім учнів навчальних закладів, нижчих військових чинів та юнкерів, а також громадян, обмежених у правах по суду), які висловили бажання користуватись розвагами, науковими та іншими посібниками, лекціями та бесідами, які влаштовував Комітет» [5].

Також у затвердженому Міністерством внутрішніх справ Російської імперії статуті наголошувалося на праві «Маяка» «мати свою печатку, купувати і наймати нерухоме та рухоме майно, організувати для своїх відвідувачів їдальні, гуртожитки, бібліотеки, екскурсії, літературно-музичні вечори, займатися видавничою діяльністю, відкривати відділення Товариства в інших містах, підтримувати стосунки з подібними установами за кордоном» [5, с. 4]. У Статуті Товариства було чітко прописано заборону на проведення мітингів, проголошення політичних промов, а також використання будь-якої символіки та значків.

З першого року заснування Товариства кількість його постійних учасників становила 1016 осіб, до кінця другого року зросла до 1261 [3, с. 16]. А станом на 1910 рік кількість відвідувачів «Маяка» зросла до 1758 осіб [12, с. 10].

До початку Жовтневої революції до складу Товариства входило майже 4 тисячі людей, а річний бюджет становив близько 100 тисяч рублів.

Якщо говорити про учасників «Маяка» за віком, освітою, місцем служби, то в основному це були молоді люди з нижчою освітою, які служили в різних торгівельно-промислових установах, страхових товариствах, банківських конторах тощо.

Кількість осіб у віці від 20 до 25 років становило близько 1/3 всіх відвідувачів, від 25 до 30 років – близько 1/5 та особи віком від 30 до 35 років – близько 1/10 частини всіх учасників (табл. 1, 2).

Таблиця 1

Розподіл відвідувачів за віком за 10 років
(22 вересня 1900 р. – 22 вересня 1910 р.) [12, с. 38–39]

№ п/п	Рік	К-ть відвідув	від 17 до 20 р.	%	від 20 до 25 р.	%	від 25 до 35 р.	%	від 30 до 35 р.	%	від 35 років і старше	%
1	1900–1901	1016	262	25,79	345	35,96	271	25,67	99	9,74	39	3,84
2	1901–1902	1261	395	31,32	404	32,04	298	23,64	114	9,04	50	3,97
3	1902–1903	1384	238	17,20	515	37,21	377	27,24	164	11,85	90	6,50
4	1903–1904	1050	283	26,95	370	35,24	246	23,43	104	9,90	47	4,48
5	1904–1905	983	233	23,69	352	35,81	207	21,06	123	12,52	68	6,92
6	1905–1906	1397	627	44,88	358	25,62	239	17,13	131	9,37	42	3,00
7	1906–1907	1454	566	38,92	386	26,50	267	18,42	148	10,22	87	5,94
8	1907–1908	1511	599	29,64	440	29,12	273	18,07	128	8,47	71	4,70
9	1908–1909	1615	615	38,08	465	28,79	326	20,19	117	7,25	92	5,69
10	1909–1910	1758	478	27,19	564	32,08	377	21,45	193	10,98	146	8,30

Таблиця 2

Розподіл відвідувачів за освітою за 10 років
(22 вересня 1900 р. – 22 вересня 1910 р.) [12, с. 38–39]

№ п/п	Рік	К-ть відв	нижча	%	середня	%	вища	%	інші	%
1	1900–1901	1016	577	56,79	225	22,14	20	1,97	194	19,10
2	1901–1902	1261	749	59,39	188	14,91	14	1,11	310	24,59
3	1902–1903	1384	1153	83,31	212	15,32	19	1,37	---	---
4	1903–1904	1050	621	59,14	176	16,76	9	0,92	189	19,23
5	1904–1905	983	678	68,97	107	10,88	9	0,92	189	19,23
6	1905–1906	1397	1284	91,91	107	7,66	6	0,43	---	---
7	1906–1907	1454	1331	91,54	106	7,29	17	1,17	---	---
8	1907–1908	1511	1259	83,32	79	5,23	10	0,66	163	10,79
9	1908–1909	1615	1352	83,72	94	5,82	28	1,73	141	8,73
10	1909–1910	1758	1385	78,78	169	9,61	53	3,02	151	8,59

V. Родъ занятій посѣтителѣй «Маяка».

Конторщики, писцы, счетоводы и бухгалтеры	1.062 чел.	29,66 ⁰ / ₀
Ремесленные служащие	769 »	21,47 ⁰ / ₀
Рабочие на фабрикахъ	614 »	17,15 ⁰ / ₀
Приказчики, кассиры и оцѣнщики	452 »	12,62 ⁰ / ₀
Чиновники, офицеры и солдаты	231 »	6,45 ⁰ / ₀
Техники, чертежники	128 »	3,58 ⁰ / ₀
Лица, не имѣющія занятій	98 »	2,74 ⁰ / ₀
Свободныхъ профессій	67 »	1,87 ⁰ / ₀
Артельщики	61 »	1,70 ⁰ / ₀
Управляющіе, довѣренные фирмъ, комиссионеры	48 »	1,34 ⁰ / ₀
Владѣльцы предприятий	32 »	0,89 ⁰ / ₀
Живущіе съ родителями	18 »	0,50 ⁰ / ₀
Лица, живущія на капиталъ	1 »	0,03 ⁰ / ₀
Итого	3.581 чел.	100,00 ⁰ / ₀

Важливо наголосити на тому, що «Маяк» відносився до Юнацької християнської асоціації (УМСА), мета якої полягала у тому, щоб «шляхом впливу на всі сторони людської природи: на розумову, моральну і фізичну – позитивно впливати на молодь різних класів і верств населення та сприяти формуванню з них справжніх християн» [3, с. 7]. Однак молодій людині не нав'язувалась обов'язковість у дотриманні чітких суворих правил поведінки, а надавалася свобода вибору з доброї волі. До числа постійних відвідувачів могли навіть входити люди з нехристиянським віросповіданням.

Важливе місце у товаристві відводилось розумовому та моральному розвитку. Цей напрям роботи у товаристві здійснювався через літературно-науковий гурток, члени якого збиралися щотижня по вівторках та п'ятницях. Тут молоді люди знайомилися з різноманітними історичними, філософськими, літературними та науковими питаннями. Ось для прикладу перелік тем, за якими у гуртку проводились бесіди, лекції та дискусії: «Історія та її види», «Ставлення до питання: чи варто жити?», «Кріпосне право в Росії», «Любов до людини як один із головних мотивів російської літератури другої половини 19 століття», «Про значення «героїв» та натовпу», «Про вибір книги та її значення в житті людини», «Про алкоголь», «Про вплив музики на організм людини», «Про боротьбу з проституцією та сифілісом», «Алкоголь та його вплив на розумові здібності людини» тощо [3, с. 26–27]. До читань лекцій долучались провідні учені та громадські діячі того часу. Проводились такі заходи для учасників товариства на безоплатній основі.

У вихідні та святкові дні молодь із захопленням займалась у спеціально відведених кімнатах грою в шашки, шахи та доміно. «Попит на місця за гральними столами часом буває таким великим, що багатьом доводиться попередньо встановлювати свою чергу, або задовольнятися роллю простих глядачів при грі» [3, с. 35]. Гра в карти та на гроші, театральні вистави, а також танцювальні вечори суворо заборонялись.

Комната для ігор.

Вагоме місце у товаристві відводилось естетичному мистецтву, зокрема музичному. Тому в Комітеті влаштовувались концерти та літературно-музичні вечори, створювались хори духовного та світського співу, оркестри, давались уроки гри на різних музичних інструментах. Зокрема молоді люди навчалися грі на скрипці, гітарі, роялі, духових інструментах, а також освоювали російські народні інструменти. Починаючи з 1904 року члени «Маяка» мали можливість відвідувати курси з теорії музики та сольфеджіо з подальшим правом викладання музики [11, с. 36]. До естетичного розвитку можна також віднести відвідування молодими людьми галерей та виставок.

Традицією стало щонеділі збиратись на зібрання під назвою «Біля каміна». На таких зустрічах запрошені лектори, письменники робили доповідь, після чого відбувалось активне обговорення. Часто на таких вечорах присутні влаштовували хорівий спів під акомпанемент піаніно [13, с. 12].

Особлива увага у «Товаристві сприяння моральному, розумовому та фізичному розвитку молодих людей» приділялась фізичному вихованню молоді.

Якщо говорити про фізичне виховання учасників, то воно мало сезонний характер. З вересня по травень члени Товариства двічі на тиждень займались гімнастикою та легкою атлетикою в створеній у 1907 році та спеціально обладнаній для цього гімнастичній залі. Окрім цього проводилися катання на ковзанах та лижах, замські екскурсії тощо. Влітку проводились заняття з легкої атлетики, уроки плавання, гімнастичні вправи та рухливі ігри та на свіжому повітрі, а також екскурсії [7].

Саме дякуючи «Маяку» в Росії активно почав розвиватися баскетбол. У 1906 році члени Товариства вирішили спробувати гру-новинку, об'єднались у чотири команди «Червоні», «Зелені», «Лілові» та «Білі» (за кольорами майок) та провели перші змагання.

У щотижневому журналі «Спорт» від 1908 року зустрічаємо інформацію про відкриття 24 лютого 1908 року власного гімнастичного залу «Маяка», побудованого на пожертвуванні Дж. Стоксом 38 тисяч карбованців. Почесний член товариства Е. Нобель на власні кошти закупив сучасний гімнастичний інвентар.

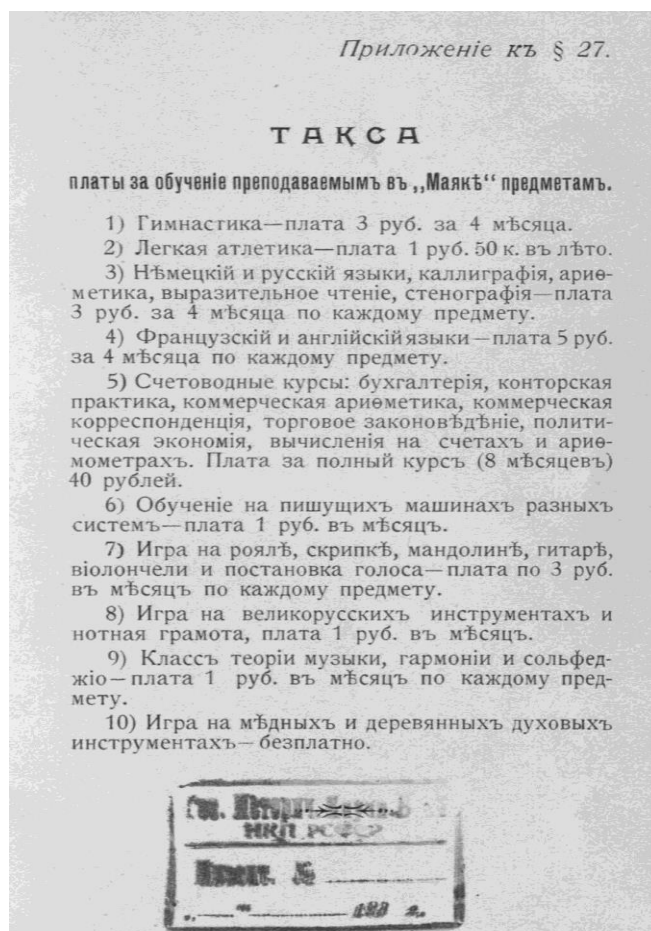
Повідомляється про те, що для заняття гімнастикою в новому залі було влаштовано чудову вентиляцію. «По широкій трубі зовнішнє свіже повітря подається в підігрівальну камеру, а звідти тепле і насичене вологою надходить в зал; зіпсоване ж повітря викачується двома електричними вентиляторами по $\frac{1}{2}$ конячої сили кожен, дякуючи чому в залі «Маяка» не відчувається неприємний запах поту навіть після трьох годин занять великої групи людей. Всі учасники гімнастичних вправ мають однакові, дуже зручні та красиві костюми. Для переодягання пристосовані дві хороші кімнати і при них є третя з шістьма душами гарячої та холодної води для обов'язкового миття після гімнастичних вправ» [9, с. 392].

Перед заняттям гімнастикою керівник фізичних вправ обов'язково оглядав учасників і рекомендував вправи, які відповідали силі кожного, а для тих, хто мав фізичні недоліки, підбирались спеціальні вправи, які допомагали виправити ці недоліки [9, с. 393].

Значна кількість молодих людей відвідували платні вечірні курси Комітету з метою саморозвитку та самоосвіти. Наголошувалось на тому, що «знання, отримані молоддю на цих вечірніх курсах, мають важливе практичне значення, допомагаючи

молодим людям забезпечити собі краще службове положення» [3, с. 31]. Найбільш популярними були курси німецької, англійської та французької мов та стенографії. Лише за перші чотири місяці на вказані курси записались 275 осіб [10].

Починаючи з 1910 року Товариством було організовано рахівні курси, на яких молоді люди вивчали бухгалтерію, комерційну арифметику, ведення торгівлі та торгівельне законодавство.

[5].

Показником прагнення молоді до знань було те, що вони самі просили зберігати заняття на курсах навіть у літні місяці. Надзвичайно важливим було те, що при Товаристві було створено «Бюро для пошуку занять», до якого надходили вакансії з банків, промислових підприємств, фабрик і заводів про роботу бухгалтерами та їх помічниками, конторщиками, кореспондентами та перепизчиками на друкарській машинці тощо [14].

Починаючи з 1910 року відділення «Маяка» відкриваються у Москві, Воронежі та ін. Станом на 1911 рік Товариство мало близько 1800 членів [6, с. 392–393].

З початком Першої світової війни у 1914 році Товариством були запроваджені спеціальні курси по наданню першої допомоги, перев'язок та догляду за пораненими та хворими. Програма таких курсів була розрахована на 6 тижнів (тричі на тиждень по дві години). Слухачі курсів обов'язково вивчали основи анатомії, фізіології, гігієни та

медицини [13, с. 17]. Також Товариство займалося підтримкою солдатів, які попали в полон.

Поступово змінюється соціальний склад відвідувачів Товариства. Як наголошувалось, до організації «...все більше вступають робітники, ремісники, дрібні службовці та солдати (близько 97,24 %), тоді як число заможних людей складає всього 2,76 %. Звідси випливає той факт, що “Маяк” обслуговує трудящу бідноту» [13, с. 3].

Після Жовтневої революції товариство «Маяк» принципово стояв поза політикою, визнавався представниками всіх політичних партій, а також надавав допомогу людям з різними поглядами. У Товаристві вважали, що «широка просвітницько-виховна діяльність та позитивний вплив на молодь буде позитивно сприйнятий усіма політичними силами» [13]. Однак, у жовтні 1918 року радянською владою було прийняте рішення про ліквідацію Товариства як «ідеологічно шкідливої організації».

Отже, можна зробити висновок, що «Товариство сприяння моральному, розумовому та фізичному розвитку молодих людей “Маяк”» відповідало поставленій меті та вирізнялось великим різноманіттям форм роботи з молоддю. Це була перша в Росії неполітична, недержавна молодіжна організація, яка перебрала у держави на себе частину функцій по вихованню молодих людей та сприяла їх активній соціалізації.

На нашу думку, подальшого дослідження потребують питання, що стосуються діяльності молодіжних об'єднань та їх впливу на особистість у сучасний період.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Александров-Деркаченко П. П. Русское молодежное движение и советский комсомол: 1905–1937 гг. *Русский Мир*. 2006. № 2. URL: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/alexandrov.htm> (дата звернення 5.02.2020).
2. В обществе «Маяк». *Русский спорт*. 1911. № 8. С. 23–24.
3. Два года деятельности Комитета содействия молодым людям в нравственном и физическом развитии в Петербурге. С.-Петербург: Товарищество Р. Голике и А. Вильборг, 1903. 79 с.
4. Маяк, комитет. *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*: в 86 т. с иллюстрациями и дополнительными материалами / под ред. И. Е. Андреевского, К. К. Арсеньева, Ф. Ф. Петрушевского. С.-Петербург: Брокгауз-Ефрон, 1890/1907. 41280 с. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/> (дата звернення 5.02.2020).
5. Маяк. Устав и общая инструкция состоящего под почетным попечительством Его Высочества Принца Александра Петровича Ольденбургского «Маяка» общества содействия нравственному, умственному и физическому развитию молодых людей. С.-Петербург, 1912. 27 с.
6. О «Маяке». *Русский спорт*. 1908. № 20. С. 392–393.
7. Общество «Маяк»: программа летних экскурсий на 1914 г. С.-Петербург, 1914. 19 с.
8. Основы Христианского союза молодых людей [YMCA] / Обл. И. Лебедева. Paris: YMCA-Press, 1929. 107 с.
9. П. Ф. Наши общества. Общество «Маяк». *Спорт*. 1908. № 25 от 21 июня 1908. С. 392–393.
10. Программа организации просветительной деятельности ХСМЛ среди русского населения / пер. с англ.; под ред. Ю. Ф. Геккера. Нью-Йорк: Изд. Международного ком-та Христианских союзов молодых людей Северной Америки, б. д. 96 с.
11. Пятый год жизни и деятельности Общества «Маяк». С.-Петербург, 1906. 36 с.
12. Рейтлингер Н. А. Десять лет деятельности «Маяка» / сост. чл. и секретарь Совета О-ва Н. А. Рейтлингер. С.-Петербург: Типогр. Гл. Упр. Уделов, 1911. 42 с.
13. Семнадцатый год деятельности «Маяка», общества содействия нравственному, умственному и физическому развитию молодых людей / «Маяк», о-во содействия нравственному, умственному и физическому развитию молодых людей. Петроград, 1918. 49 с.
14. Счетоводные курсы Общества «Маяк». С.-Петербург: [б.и.], 1910. 14 с.

REFERENCES

1. Aleksandrov-Derkachenko, P. P. (2006). Russkoe molodezhnoe dvizhenie i sovetskij komsomol: 1905–1937 gg. *Russkij Mir*, 2. URL: <http://dedovkgu.narod.ru/bib/aleksandrov.htm> [in Russian].
2. V obshhestve «Majak». (1911). *Russkij sport*, 8, 23–24 [in Russian].
3. Dva goda dejatel'nosti Komiteta sodejstvija molodym ljudjam v nravstvennom i fizicheskom razvitii v Peterburge. (1903). S.-Peterburg: Tovarishhestvo R. Golike i A. Vil'borg [in Russian].
4. Majak, komitet. (1890/1907). Jenciklopedicheskij slovar' Brokgauza i Efrona: s illjustracijami i dopolnitel'nymi materialami. (Vols. 1–86). I. E. Andreevskogo, K. K. Arsen'eva, F. F. Petrushevskogo (Eds.). S.-Peterburg: Brokgauz-Efron. URL: <http://www.vehi.net/brokgauz/> [in Russian].
5. Majak. Ustav i obshhaja instrukcija sostojashhego pod pochetnym popechitel'stvom Ego Vysochestva Princa Aleksandra Petrovicha Ol'denburgskogo «Majaka» obshhestva sodejstvija nravstvennomu, umstvennomu i fizicheskomu razvitiju molodyh ljudej. (1912). S.-Peterburg [in Russian].
6. O «Majake». (1908). *Russkij sport*, 20, 392–393 [in Russian].
7. Obshhestvo «Majak»: programma letnih jekskursij na 1914 g. (1914). S.-Peterburg [in Russian].
8. Osnovy Hristianskogo sojuza molodyh ljudej [YMCA]. (1929). I. Lebedeva (Ed.). Paris: YMCA-Press [in Russian].
9. P. F. (1908). Nashi obshhestva. Obshhestvo «Majak». *Sport*, 25 (21 ijunja 1908), 392–393 [in Russian].
10. Programma organizacii prosvetitel'noj dejatel'nosti HSML sredi russkogo naselenija. per. s angl.; Ju. F. Gekker (Ed.). N'ju-Jork: Izd. Mezhdunarodnogo kom-ta Hristianskih sojuzov molodyh ljudej Severnoj Ameriki, b.d. [in Russian].
11. Pjatyj god zhizni i dejatel'nosti Obshhestva «Majak». (1906). S.-Peterburg [in Russian].
12. Rejtlinger N. A. (1911). Desjat' let dejatel'nosti «Majaka». N. A. Rejtlinger (Ed.). S.-Peterburg: Tipogr. Gl. Upr. Udelov [in Russian].
13. Semnadcatyj god dejatel'nosti «Majaka», obshhestva sodejstvija nravstvennomu, umstvennomu i fizicheskomu razvitiju molodyh ljudej / «Majak», o-vo sodejstvija nravstvennomu, umstvennomu i fizicheskomu razvitiju molodyh ljudej. (1918). Petrograd [in Russian].
14. Schetovodnye kursy Obshhestva «Majak». (1910). S.-Peterburg [in Russian].